

פרק אחד עשר

גבולות הארץ לעניין שביעית

עד כה הוצעו פתרונות אפשריים לגידול חיטה או לגידולי חורף אחרים אותם ניתן לזרוע לפני ראש השנה, וכן לכותנה ולשאר גידולי סרק, שאין בהם קדושת שביעית ושיש אפשרות טכנית לזרועם בגרמא.

לגבי גידולי ירקות למאכל, שלא ניתן לזרועם לפני ראש השנה, הדרכים הבאות בחשבון הן: זריעה במקומות שבהם לא חל איסור זריעה בשמיטה (למשל, מחוץ לגבולות א"י לעניין שביעית, או בחממות מעל מצעים מנתקים)¹, וכן זריעה ע"י גוי או בגרמא, לאחר מכירת הקרקע לגוי (או הפקרתה)².

התנאים להסתמכות על מכירה לגוי נידונו בפרקים הראשונים (בעיקר בפרק השלישי), עניין הזריעה בחממות נדון בהרחבה במקומות רבים, ואין בידי לחוסיף דברים משמעותיים על האמור בעניין זה³, לכן לא נדון כאן אלא באופציית הזריעה מחוץ לגבולות א"י לעניין שמיטה.

1. שתילה בתוך חממות עם מצעים מנתקים מקובלת בחלק מגידולי הירקות (עגבניות למשל), ובמקרים מסוימים היא יכולה להיות פתרון אידיאלי לבעיית גידול הירקות בשמיטה (עגבניות, מלפפונים, פרחים ועוד. עיין הליכות שדה 72 עמוד 11 ואילך במאמרו של פרופ' שוורץ, ובמאמרו של ד"ר מ. זקס שם עמוד 25 ואילך). לעומת זאת, במקרים אחרים גידול בשיטה זו מייקר מאוד את הגידול ואינו אפשרי (ראה ד"ר זקס שם עמוד 22 ואילך), אלא אם כן, יחליטו בי"ד והציבור לסבסד את עלות הירקות הללו כדי לסייע בידי המגור החקלאי ולכולנו להדר במצוות שביעית.

2. כפי שנתבאר לעיל, קשה לסמוך ולהקל לזרוע גידולי מאכל בגרמא (ואפילו מדובר באופן שנחשב לגרמא גמור) ללא מכירת הקרקע לגוי. ויש לחוסיף, שללא מכירת הקרקע לגוי הרי שנכנסים לבעיית איסור ספיחים שנדונה בפרק העוסק בזריעה מוקדמת. כמו"כ, השיקולים לשעת דחק וצורך אינם יכולים להתחשב, במקרה כזה, במצב החקלאי, וכפי שנתבאר בסוף הפרק הקודם, וכמובן, במקרה כזה, בניגוד לאלטרנטיבות האחרות, יהיו הירקות קדושים בקדושת שביעית ויהיה צורך לטפל בהם ולשווקם רק באמצעות בי"ד. בעניין הפקר ראה לעיל בפרק ג' סעיף ב ובהערה 1 שם.

3. ראה "הליכות שדה" גיליון 72. עיקר הבעיה היא האם לחממות היום יש דין בית. הספק הוא האם מכיוון שרגילים להקימן בשטחים נרחבים לצורך גידולים חקלאיים, וזו דרך הגידול הנהוגת כיום במקרים רבים, הרי שיש להם דין שדה גמור לכל דבר; או שסוף סוף אין זו דרך גידול טבעית לכל דבר, שהרי כל מגמת החממות הינה לבודד מהתנאים הטבעיים החיצוניים ולכן הם כן נחשבים לבית. מסקנת הרב ק. כהנא זצ"ל שלדעת החו"א זצ"ל יש מקום להקל כשזרועים מעל מצעים מנתקים. וכן הסכימו שם גם הגר"ש אויערבך שליט"א (עמוד 15) והגר"ש ווזנר שליט"א (עמודים 18-19 שם). לעומת זאת, מובאת שם דעתו של הגר"ש אלישיב שליט"א שהדבר אסור מדרכנו ואין להקל אלא במקרים בהם הגידול בתוך חממות פוגע בגידול, ולא מועיל לו - כמו שמצוי בדרך כלל (שם עמוד 21). גם הגר"ב זילבר במאמרו הנדפס ב"הליכות שדה" 73 אוסר גידול בחממות, אף אם עושים זאת על מצע מנתק. וכן דן שם בכל עניין עציץ שאינו נקוב בשביעית. עיי"ש.

נראה שאם נצרך להיתר החממות את הזריעה בגרמא במקום את המצעים המנתקים, אולי יש ג"כ מקום להקל, לגבי הזריעה, אם כי במקרה כזה יתכן וראוי להחמיר בכל הנוגע לקדושת שביעית. כיוצ"ב, יש לשקול להתיר לזרוע בגרמא שדות שבהם פרושים מצעים מנתקים ללא חממות, אם הדבר אפשרי מבחינה טכנית.

בכל דיון הנוגע לחיובי שמיטה מוזכרים; מצד אחד, גבול עולי בבל, שבו חלים כל הלכות שמיטה (מכיוון שקדושה שניה קידשה לעתיד לבוא), והוא השטח המצומצם יחסית שהיה מיושב מימי בית שני ואילך. ומצד שני, גבול עולי מצרים, שהוא הגבול הרחב יותר, הכולל את השטח שהיה מיושב עד גלות בבל, ובו, כנראה, נוהגים רק חלק מהלכות שביעית (מכיוון שקדושה ראשונה לא קידשה לעתיד לבוא). כל מקום שניתן לזהותו כמצוי מחוץ לגבול עולי מצרים, מוסכם בדרך כלל, שיש לפוטרו מכל חיובי שביעית וניתן לזרוע בו כרגיל.

להלן נבחן את האיסורים הנוהגים בתחום גבול עולי מצרים שמחוץ לגבול עולי בבל. לאחר מכן, נדון בשאלת קדושת מקומות אלו הנמצאים בתחומי מדינת ישראל, ונברר האם נכון להתעלם לחלוטין מהעובדה, שמקומות אלו כבושים, נשלטים ומיושבים ע"י עם ישראל. האם נכון לדון בקדושתם של מקומות אלו כיום, בדיוק כפי שדנו בקדושתם לפני שלוש מאות וארבע מאות שנה, מבלי להבחין בין המצב ההלכתי של ארץ ישראל, בשעה שהיא לא הייתה בידי עם ישראל, כאשר אז הדבר היחיד הקובע לעניין חיובי שביעית היה אם המקום נמצא בתוך גבולות עולי בבל (או עולי מצרים), ואם קדושה שניה (או ראשונה) קידשה גם לעתיד לבוא או לא, לבין המצב ההלכתי כיום, כשמדובר על זריעה באזורים הנמצאים, ב"ה, תחת שליטת עם ישראל והם מיושבים על ידו.

בסיום נבחן מה דינם של מקומות בתחומי מדינת ישראל הנמצאים גם מחוץ לגבול עולי מצרים ואף מחוץ לגבולות פרשת מסעי, ונראה שגם במקומות אלו לא פשוט להתיר לזרוע בשביעית.⁴

1. זריעה מחוץ לגבול עולי בבל ובתוך גבול עולי מצרים

אע"פ שלהלכה קדושה ראשונה בטלה, לא פשוט להתיר לעבוד בשביעית מחוץ לגבולות עולי בבל במקומות שהם בתוך גבול עולי מצרים. הסיבה לכך היא, שאליבא דהרמב"ם והעומדים בשיטתו, וכפי שגם עולה מפשטות המשנה בשביעית (ריש פ"ו - "שלוש ארצות לשביעית... כל שהחזיקו עולי מצרים נאכל אבל לא נעבד"), גם בתחום עולי מצרים חלים איסורי עבודה.

הרמב"ם בפ"ד הלכות שמיטה ויובל הכ"ה ואילך כתב: "אין שביעית נוהגת אלא בא"י בלבד... בין בפני הבית בין שלא בפני הבית. כל שהחזיקו בו עולי בבל עד כזיב אסור בעבודה וכל הספיחים הצומחים בו אסורין באכילה. וכל שלא החזיקו בו אלא עולי מצרים בלבד שהוא מזיב ועד הנחר ועד אמנה אע"פ שהוא אסור בעבודה בשביעית הספיחים הצומחים בו מותרים באכילה. ומהנהר ואמנה והלאה מותר בעבודה בשביעית. סוריה

4. למעשה, שאלת תוקף כיבוש ימינו והשפעתו על קדושת הארץ מתחלקת לשלוש שאלות נפרדות: דין מקומות שמחוץ לגבול עולי בבל אך הם בתוך גבול עולי מצרים; דין מקומות שמחוץ לגבול עולי מצרים אך הם עדיין בתוך גבולות א"י המשוורטטים בפרשת מסעי; ולבסוף, דין מקומות שמחוץ לגבולות א"י והם בתחום מדינת ישראל. כפי שנראה להלן, בכל שלוש הקטגוריות הללו לא פשוט להתיר זריעה בשביעית.

אע"פ שאין שביעית נוהגת בה מהתורה גזרו עליה שתהיה אסורה בעבודה... עבר הירדן שביעית נוהגת בה מדבריהם. וספיקי עבר הירדן וספיקי סוריה מותרים באכילה. לא יהיו אלו המורין מא"י שהחזיקו בה עולי מצרים⁵.

מדברי הרמב"ם הללו עולה שלמעשה אם אנו באים לדון לגבי זריעה ועבודה, הרי שכל א"י שבגבול עולי מצרים, עבה"י וסוריה אסורה בזריעה ועבודה. הקולות שיש בגבול עולי מצרים שמחוץ לתחום עולי בבל נוגעות, לגבי ספיקים, לגבי קדושת שביעית ולגבי ביעור. אם אמנם כך, הרי שהאזורים שבהם יש מקום להקל בעבודה ובזריעה יכולים להיות רק באזורי הערבה הדרומית, שהם לדעת פוסקים רבים מחוץ לגבולות עולי בבל ועולי מצרים⁵.

אלא שיש מקילים בדין זריעה בכל המקומות הנמצאים מחוץ לגבול עולי בבל וזאת על סמך דברי רש"י בחולין ז' ע"א וביבמות ט"ז ע"א מהם משמע, שמחוץ לגבולות עולי בבל מותרים גם לזרוע כיוון שקדושה ראשונה בטלה והיא לא חודשה בימי עזרא, ולכן מקומות אלו (שמחוץ לתחום עולי בבל) נשארו כח"ל לגבי כל הנוגע לחיובי מצוות התלויות בארץ. אך כבר העיר על כך בפאה"ש סימן כ"ג ב"בית ישראל" ס"ק כ"ה שא"א לפרש את דברי רש"י כפשוטם, כיוון שזה נגד המשנה הקובעת שבתחום עולי מצרים אסור לעבוד (שביעית פ"ז מ"א - "כל שהחזיקו עולי מצרים נאכל אבל לא נעבד"), וצ"ל לדעתו, שגם אליבא דרש"י יש איסור עבודה מדרבנן בגבולות עולי מצרים. ועיין גם במשנ"י (פ"ז מ"א תו"א בעמ' ק"ט) שהביא מספר "פני אריה", המסביר שכוונת רש"י היא רק לכיבוש עולי מצרים שבעבה"י, אך בשאר האזורים שבגבול עולי מצרים נוהג איסור עבודה גם אליבא דרש"י וכמפורש בפשטות המשנה⁶.

5. ראה שו"ת משנ"י ח"א סימנים מ"ד-מ"ה. לגבי אזור חבל עזה וסביבתו עיין בשו"ת משנ"י ח"א סימנים מ"ו-מ"ז, שלרוב הפוסקים הוי בגבול עולי מצרים. והמפה שצוידה כמשנ"י סח"ב, שעל פיה חבל עזה הינו מחוץ לגבול עולי מצרים, צוירה ע"פ שיטת אדמת הקדש, אך רוב הפוסקים חולקים על כך, וסבורים דעזה הווי בכלל עולי מצרים (עיי"ש). וראה לעומת זאת, מה שכתב הרב שי' ישראלי שליט"א במורשה ד'. ראה גם מה שכתב הרב ק' כהנא זצ"ל במסכת שביעית "חקר ועיון" עמ' תרמ"ב. ויש חולקים על כך שהערבה הדרומית הינה מחוץ לגבולות עולי מצרים וסבורים שבגבול עולי מצרים מגיע עד אילת. כך סבור למשל, הרב טיקוצ'ינסקי בספרו "ארץ ישראל". לדעתו שם, הגבול של פרשת מסעי מגיע עד אילת. וגם אם נסכים, כפי שיוחר מסתבר, שבגבולות מסעי הינם צפונית לאילת, הרי שכיבושי שלמה הגיעו עד לאילת, וכיוון שכך נתקדש כל הנגב הדרומי בכלל קדושה ראשונה של עולי מצרים. וראה גם במאמרו של הרב זווין ("בתחומין" י' עמוד 23). וראה מאמרו של הרב ישראל אריאל ב"משנת השמיטה" ח"ב עמ' 452 ואילך שלדעתו בגבולות מסעי אין משמעות הלכתית וגבולות ההלכה הינן גבולות ברית בין הבתרים וגבולות עקב. ולדעתו שם מוכח שבגבול עולי מצרים חופף עם גבולות אלו, ואין כל בסיס להחזיק ירוקת שנוצעים בערבה הדרומית. מצד שני ראה שם במאמרו של הרב מרדכי עמנואל בעניין הגבול הדרומי.

6. וע"ע במהרי"ק על הרמב"ם בהלכות תרומות פ"א ה"ה, שדן בארוכה בסתירה זו שבין דברי רש"י למשנה, וכתב גם הוא, שהלכה למעשה, גם רש"י מסכים שיש איסור עבודה מדרבנן בגבולות עולי מצרים (אמנם הוא מעלה גם אפשרות שלדעת רש"י המשנה הינה רק אליבא דמ"ד שקדושה ראשונה קדשה לע"ל, אך להלכה שקדושה ראשונה קידשה רק לשעתה - מותרת גם עבודה בגבול עולי מצרים, אך לדעת המהרי"ק פרוש זה דחוק). וע"ע בשו"ת משנ"י ח"א סימן מ"ו עמ' קמ"ט, שאף הוא מסיק שאין אפשרות לסמוך על דברי רש"י אלו להלכה.

גישה שלישית מצאנו בדברי החז"א (שביעית ג' כ"ד) שפרש, שאמנם כללית בגבול עולי מצרים אסור לעבוד, אך במקומות שהניחום עולי בבל כדי שיסמכו עליהם עניים מותר לזרוע ולעבוד. אלא שמבחינת סברה קשה מאוד להבין את החילוק היוצא מדבריו, שכרכים שהניחום כדי שיסמכו עליהם עניים - מותר לזרוע בהם, ואילו בשאר תחום עולי מצרים שאף הוא לא נכבש ע"י עולי בבל - אסור לעבוד ולזרוע בו. לכאורה, קשה להבין שמקומות שלא נכבשו כלל ע"י עולי בבל יהיו חמורים יותר מאותם מקומות שהניחום מלקדש. שהרי בפשטות כיבוש עולי בבל קידש רק את המקומות שנכבשו על ידם, וממילא, כל מקום שלא יושב על ידם הרי הוא בכלל המקומות שלא נתקדשו, באותה מידה כמו הכרכים שהניחום מלקדש (אע"פ שלמעשה היו צריכים לקדשם כיוון שכנראה נתיישבו בהם). ולכל היותר, ניתן להבין שלמרות שעולי בבל נתיישבו בכרכים אלו הרי הם השאירו בסטטוס של תחום עולי מצרים, אך קשה להבין שדינם יהיה קל יותר ממה שלא נכבש כלל ע"י עולי בבל.

כנראה, לדעת החז"א יש להסביר, שכיבוש עולי בבל הביא לקידוש הארץ כולה, וזו חולקה על ידם למעשה לשלושה אזורים: אזור אחד - שבתחום כיבושם, שבו חלה הקדושה מדאורייתא לכל דבר. אזור שני - בתחום הכיבוש, שלא קודש כלל כדי שיסמכו עליו עניים, ואזור שלישי שהוא בתחום עולי מצרים, ובו יש איסור עבודה אך לא איסור ספיחים. בכל אופן נשאר תמוה לשיטה זו, שדין הכרכים שבהם נתיישבו עולי בבל, אך הניחום מלקדש, קל יותר מדין האזורים שלא נכבשו כלל ע"י עולי בבל.

גם אליבא דהחז"א המקומות שבהם מותר לזרוע ולעבוד אלו רק הכרכים עצמם, שהניחום עולי בבל במפורש, ולא כל תחומן, וגם את אותם כרכים, אליבא דהחז"א, אי אפשר לזהות ע"פ השמות הנוהגים כיום, ולכן, למעשה אין נפקא מינה, וגם אליבא דהחז"א אסור לזרוע ולעבוד בכל תחום עולי מצרים (ראה דבריו בסימן ג ס"ק י"ט).

2. קדושת הארץ תלויה בירושה ובישיבה

עד כאן נידונו הדברים מתוך התעלמות מוחלטת מהכיבוש כיום, ובהתאם לכך, מצינו פוסקים רבים המקילים לזרוע בשטח הערבה הדרומית הנמצא מחוץ לגבולות עולי מצרים, והדיון ההלכתי מצטמצם ומתמקד בשאלה היכן בדיוק יש לשרטט את גבול עולי מצרים.

אלא שלענ"ד, קודם לשרטוט גבולות הארץ יש להקדים ולשאול, האם אכן פשוט ומוסכם שאין ליחס שום משמעות הלכתית - מבחינת קדושת הארץ וחיובה במצוות, לעובדה שמדובר באזורים שנכבשו מחדש ע"י עם ישראל ושכיום הם נתונים תחת שלטון וריבונות יהודית? ובסגנון ת"ח ששאל לאחר שמיטת תשמ"ז: וכי מה צריך עוד לקרות כדי לקדש את אזורי מדינת ישראל מדין קדושה שלישית?

הרב קלמן כהנא זצ"ל שהתייחס לשאלה זו כתב (והדברים נתפרסמו גם בסוף מחברתו "זהשביעית תשמטנה"), שאין זה בסמכותינו להרחיב את גבולות הארץ בימינו. והוסיף, שלא מצינו אף אחד מגדולי ישראל שחשש לזה. לענ"ד, קביעה זו של הרב קלמן כהנא זצ"ל איננה מדויקת. הן כיוון שיתכן ואף שאנו איננו מרחיבים את קדושת הארץ, יתכן

וקדושה ראשונה חוזרת כיום כתוצאה מכיבוש הארץ מחדש, והן כיוון שהיו גדולי ישראל שאכן חששו להרחבת גבולות הארץ ולהרחבת תחומי קדושתה בימינו, וכפי שנראה להלן.

ראשית יש לומר, שפשטות דברי הרמב"ם היא שקדושת א"י תלויה בשיבת עם ישראל, ובשלטונו בארץ. בריש הלכות תרומות כתב הרמב"ם שהתרומות והמעשרות נוהגות מהתורה בא"י בלבד, בין בפני הבית ובין שלא בפני הבית. ובה"ב מגדיר הרמב"ם מהי אותה א"י, שבה נוהגות המצוות מהתורה וז"ל: "א"י האמורה בכל מקום היא הארצות שכובש אותן מלך ישראל או שופט או נביא מדעת רוב ישראל וזה הנקרא כיבוש רבים". ועוד הוסיף הרמב"ם שכל שהחזיקו עולי מצרים ונתקדש קדושה ראשונה כיוון שגלו בטלה קדושתן. ומה שקידשו עולי בבל נתקדש לעולם.

לכאורה, הרמב"ם אינו מגדיר את א"י לא ע"פ תחום עולי בבל ולא ע"פ תחום עולי מצרים, אלא הוא קובע שא"י היא כל הארץ הנכבשת על ידי מלך ישראל או שופט או נביא מדעת רוב ישראל, דהיינו - כיבוש רבים.

רק לאחר הגדרה יסודית זו, מוסיף הרמב"ם ומתייחס לשאלת מעמד אזורים אלו לאחר שבטל הכיבוש, ועל זה כתב, שאזור הכיבוש של עולי מצרים בטלה קדושתו עם הגלות, ואילו אזור כיבוש עולי בבל לא בטלה קדושתו, גם כאשר אזור זה שוב אינו מצוי תחת שלטונו של עם ישראל. אך לכאורה נראה מדבריו, שמקומות שנכבשו בכיבוש רבים והם נמצאים תחת שלטון ישראל, ודאי שהם קדושים בקדושת א"י בכל עת שישיראל שולטים עליהם ויושבים בהם (וראה גם מה שכתב רימ"ט בס' השמיטה ח"ב פ"ו בעניין הקשר שבין כיבוש א"י ושיבתה ובין קדושת הארץ והאפשרות להפקיע קדושה זו).

3. האם קיימת קדושה שלישית?

אם כך, ברור שקדושת א"י נקבעת ע"י כיבוש הארץ וירושתה ע"י עם ישראל. כל השאלה היא האם דין זה נוהג לדורות, והאם יש תנאים נוספים (מלבד הכיבוש) הנחוצים כדי לקדש את הארץ?

לגבי השאלה האם קדושת הארץ נוהגת לדורות? לכאורה, אין כל "הוא אמינא" לומר, שקדושת הארץ נקבעה לעולם ("לעתיד לבוא") ע"י גבולות עולי בבל, ואלו תחומי קדושתה שעליהם לא מוסיפים יותר ומהם לא גורעים. ברור שכמו שכיבוש הארץ קידש בעבר, כך גם מקדש הכיבוש בעתיד.

אמנם הגמרא ביבמות פ"ב ע"ב אומרת: "ירושה ראשונה ושניה יש להן ושלשית אין להן" (וראה גם מהר"י קורקוס על דברי הרמב"ם בתרומות פ"א ה"ה, שאומר שכיוון שקדושה שניה קידשה גם לע"ל הרי שא"צ לקדש שוב בקדושה שלישית, שהרי קדושה שניה קידשה לעולם), אך אין ספק, שדברים אלו אמורים רק ביחס לשטחים שכבשו עולי בבל, שא"צ לקדשם בשלישית, אך לגבי כל השטחים האחרים שבטלה קדושתם, נראה פשוט ומוסכם, שאין להעלות כלל על הדעת, שקדושתם בטלה לנצח ונצחים ושוב לא יחזרו ויתקדשו בקדושת א"י לגבי מצוות התלויות בארץ.

בודאי אין מי שסובר שקדושת א"י תהיה לעולם רק בשטח המצומצם של עולי בבל, ולכ"ע האזורים שהיו בתחום עולי מצרים, וגם מעבר לכך, עתידיים להתקדש מחדש בקדושת א"י, ולפי הגדרת הרמב"ם הדבר יתרחש בעת כיבושם בכיבוש רבים ע"י כל ישראל, וכפי שאכן קרה, בחסד ה' עלינו, בימינו.

הדברים מפורשים ברמב"ם בהלכות תרומות (פ"א הכ"ו), שם כתב שיש ירושה וקדושה שלישית זו"ל: "וכמו שהם עתידיים לחזור בירושה שלישית", ועוד יותר מכך מפורשים הדברים ברמב"ם הלכות שמיטה ויובל (סוף פ"ב) שם כתב הרמב"ם: "וכן לעתיד לבוא בביאה שלישית בעת שיכנסו לארץ יתחילו למנות שמיטין ויובלות ויקדשו בתי ערי חומה ויתחייב כל מקום שיכבשוהו במעשרות שנא': "והביאך ה' א-להיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה" - מקיש ירושתך לירושת אבותיך מה ירושת אבותיך אתה נוהג בחידוש כל הדברים הללו אף ירושתך אתה נוהג בה בחידוש כל הדברים האלו". אם כן, מפורש יוצא מפי רבנו הגדול, שכל מקום שייכבש בעת שיכנסו לארץ יתקדש ויתחייב בתרו"מ.

ולגבי הצורך בתנאים נוספים לעניין הקידוש, היה ניתן, לכאורה, לומר שלצורך קידוש הארץ מחדש יש צורך בהתיישבותם של כל ישראל בארץ. זאת, ע"פ הרמב"ם בהלכות תרומות (פ"א, הכ"ו), שכתב, לגבי חיוב תרומות מהתורה - שכירושה שלישית עתידין לחזור כולם ואז יחזור חיוב תרומה להיות מהתורה. יתכן אולי לדייק מדבריו, שלדעתו בקדושה שלישית לא מספיק כיבוש רבים כדי לקדש את הארץ, ובעינין שבפועל יתיישבו בארץ כל ישראל (אין הכוונה לכל ממש אלא לרוב)⁷ ורק זו תקרא ירושה שלישית. וראה בחידושי ר"ח הלוי (שמיטה ויובל י"ב ט"ז) המסיק, שלגבי שמיטה ג"כ בעינין ביאת כולכם כמו לגבי תרומה וכן לגבי חלה ומעשרות⁸.

אלא שכבר באר והוכיח ב"אבן האזל" על הרמב"ם, שאין ביאת כולכם מהווה חסרון בקדושת הארץ, אלא היא חסרון בחיוב תרו"מ מהתורה, ואם כן, אע"פ שיתכן ועד שתהיה ביאת רובכם לא יהיה החיוב מהתורה, אך לגבי קדושת הארץ היא בודאי מתקדשת ע"י הכיבוש גם ללא רוב ישראל היושב עליה.

כמו"כ, יש לציין לדעת ה"ישועות מלכו" וה"ציץ אליעזר" (ח"י ס"א), שלדעתם אפילו התנאי של רוב יושביה עליה מתקיים בימינו, ולצורך תנאי זה סגי בששים ריבוא. עוד נראה לדעתם, שיתכן וכל אותם יהודים שאינם עולים לארץ למרות שהם יכולים לעשות זאת, אינם מעכבים מבחינת התנאי של "כל יושביה עליה". עיי"ש, ור' בענין זה להלן.

7. פשוט שאין הכוונה לכולם ללא יוצא מהכלל וראה הרב זווין ב"תחומין" י. ובימים אלו זוכים אנו להתקרב מאוד לכך שרוב ישראל ישב על אדמתו. ועיין עוד לעיל פרק ב הערה 6, וכן ראה לקמן מה שהובא בשם ה"ישועות מלכו" שבששים ריבוא הוא רוב ישראל - הן לעניין כיבוש רבים והן לעניין רוב יושביה עליה.

8. ועיין ברמב"ם הל' בית הבחירה פ"ז הט"ז, שהשווה שביעית לתרומה, וכתב שקידוש עזרא היה בחזקה ולא בכיבוש, ולפיכך גם כיום שהארץ נלקחה מידינו, נשארה הארץ בקדושתה, והייבום בה בשביעית ובמעשרות "על הדרך שבארנו בהלכות תרומה". ובהלכות תרומות כתב הרמב"ם שחובת התרומה, אפילו בגבולות עז"ב ואפילו בימי עזרא, אינה מהתורה, כיוון שבעינין כל יושביה עליה. ועיין עוד בפאת השולחן (סימן ד, כ"ג, ב"בית ישראל" סס"ק כ"ג), שהוכיח מכאן שלדעת הרמב"ם אין שמיטה בזה"ל יכולה להיות מהתורה.

לגבי התנאים הנוספים הנחוצים אולי לצורך קדושת הארץ, כגון: מלך, סנהדרין, טקס והכרזה בפה - נראה להלן, שאף הם אינם מעכבים, והמלך והסנהדרין נחוצים רק כדי לקבוע שאכן מדובר בכיבוש רבים הנעשה על דעת כל ישראל, וטקס הכרזה בפה נחוץ אולי כדי לקדש כאשר חסר כיבוש או כאשר מקדשים קדושת עולם שאינה בטילה.

4. תוקפו של כיבוש ימינו לעניין הרחבת קדושה שניה

מאחר שראינו שהארץ אכן אמורה להתקדש מעבר למה שנתקדשה בקדושה שניה, וכיוון שראינו שקדושה זו חלה ע"י כיבוש ישראל, מוטל עלינו לברר האם כיבוש ימינו אמנם מספיק כדי לקדש בקדושה שלישית? שאלה זו מתחלקת לשתי שאלות נפרדות: האם הכיבוש מחדש את הקדושה הראשונה שבטלה כשבטל הכיבוש? והאם יש בכוח הכיבוש לקדש גם אזורים הנמצאים מחוץ לגבול עולי מצרים, ואם כן, עד כמה והיכן?

הרב ש"י זווין זצ"ל, במאמר שנתפרסם ב"הצופה" כשלושה וחצי חודשים לפני הקמת מדינת ישראל, וחזר ונדפס מחדש ב"תחומין" י, הסתפק בשאלה זו ושאל (שם) "עמוד 24): "אולי כשם שנתקדשה הארץ בימות עזרא... אולי כך יש בכוח חזקת המדינה לקדש את א"י קדושה של תורה? והרי במונן השלטון והעצמאות חזקה זו תהיה ב"ה יותר גדולה מזו של עולי בבל, וקיצוץ השטח אינו מפריע לקדושה הבאה ע"י חזקה".

שאלתו של הרב זווין עסקה בשאלת קדושת הנגב הדרומי וקדושת אזורי בית-שאן ואזורים נוספים, שלא נתקדשו בקדושה שניה כיוון שלא היו בתחום עולי בבל. התלבטותו הייתה האם יש מקום שמקומות אלו יתקדשו כהמשך לקדושת עזרא? כלומר, הוא מדבר על קידוש חדש הנובע והנמשך מקדושת עזרא.

הוא תולה שאלה זאת במחלוקת האחרונים לגבי כיבושי החשמונאים, שהיו זמן רב לאחר עזרא, האם היה בכוחם לקדש את שטחי א"י שנכבשו על ידם בקדושת עזרא או לא. הרב זווין מביא שם את דעת ה"מור וקציעה" ששטחים אלו נתקדשו בקדושת עולי בבל, אע"פ שנכבשו ע"י החשמונאים, ולעומתו את דעת "תבואת הארץ" שקדושת הארץ חלה רק על כיבושי עזרא הסופר. והוסיף הרב זווין, שאף למ"ד שמקומות שנכבשו החשמונאים נתקדשו בקדושת עזרא, יתכן שהדבר נובע מכך שכיבושיהם נחשבו להמשך כיבושי עזרא, וכן מכיוון שיתכן שהייתה סנהדרין שהיה בכוחה לקדש, אך כיום שאני, ויתכן ואפילו לדעת הר"י עמדין ("מור וקציעה"), אין כיבושי צה"ל מקדשים בקדושת עזרא. ומשטפיה דלישניה משמע שהוא נוטה לומר שאין כיום אפשרות להמשיך את הקדושה.

אלא שלכאורה, לגבי הראיה שהביא, יש מקום לחלק לאידך גיסא ולומר, שגם אליבא "תבואת הארץ" שהמקומות שנכבשו בכיבושי החשמונאים לא נתקדשו בקדושת עזרא, הרי שאזורי הארץ שנכבשו ע"י צה"ל - מתקדשים. זאת, כיוון שיש להבחין בין השאלה על מעמד השטח שנכבש ע"י החשמונאים, לאחר שכיבושי החשמונאים בטלו ועברו מן העולם, ובין מעמדו בזמן שלטון החשמונאים. ואף אם נסכים שכיבוש החשמונאים איננו נכלל באזורים שנתקדשו לעתיד לבוא, כשאר האזורים שקדשו בקדושת עזרא, שקדושתם חלה לעולם והם נשארו בתוקפם גם לאחר שנכבשה הארץ מידינו, הרי שלכאורה פשוט

שהמקומות שנכבשו ע"י החשמונאים נתקדשו לשעתם - לכל ימי היותם כבושים בידי ישראל, וכדברי ה"מור וקציעה".

דינונו נסוב אף הוא סביב השאלה האם עצם העובדה שכיום הארץ כבושה תחת ידנו היא עצמה מקדשת לתקופתנו? ואין אנו דנים כלל על קדושת אזורי הארץ שכבושים כיום לעתיד לבוא למקרה שח"ו לא יהיו בשליטתנו. במילים אחרות, אין אנו דנים בשאלה - האם סיני, המצוי היום בשליטת מצרים, הינו כיום בגבולות הארץ לענין שביעית ותרו"מ, כיוון שהוא נכבש ונתקדש על ידנו במלחמת ששת הימים, אלא בשאלה - האם הערבה הנמצאת כיום בידינו נחשבת לחלק מארץ ישראל ומקודשת כיום בקדושת ארץ ישראל? לכן, אף אם נסכים שקדושת האזורים שכבשו החשמונאים בטלה ולא נצטרפה לאזורי הארץ שנתקדשו ע"י עזרא, הרי ברור, לכאורה, שבזמן החשמונאים היו מקומות אלו קדושים בקדושת הארץ לכל דבר, והוא הדין גם לגבי כל האזורים הנמצאים כיום בריבונות מדינת ישראל⁹.

קדושה זו - קדושת המקומות שנכבשו על ידנו או ע"י החשמונאים, יכולה לחול (ללא שנאמר שיש בכוחנו להמשיך את קדושת עזרא) לכל משך זמן הכיבוש, משתי סיבות: מדין חידוש קדושה ראשונה, וכן מדין קדושה חדשה - קדושה שלישית.

5. תוקפו של כיבוש ימינו מדין קדושה ראשונה או קדושה שלישית

בשאלות אלו - של קדושת ימינו מכוח הכיבוש, דן בהרחבה רבה מאוד הרב א. וולדנברג שליט"א (ב"ציץ אליעזר" ח"י, א) והוא מביא ראיות רבות לכך שכיבוש ימינו מקדש - בתוך תחומי עולי מצרים, אך גם מחוצה להם. וקדושה זו נובעת מדין קדושה ראשונה שחוזרת וניעורה או מדין קדושת הכיבוש בימינו.

הוא מביא ראיות לדבריו, בין השאר, מהמב"ט בקרית ספר ממנו משמע שכיבוש ימינו מחדש את קדושת יהושע, ודברי ה"שועות מלכו" שמדבריו משמע שכיבוש ימינו נחשב כיבוש רביעי, ובכוחו לקדש קדושה שלישית, ומדברי ה"שאלת דוד" וזכרים דומים, ועוד. מסקנתו שם היא, שאין זה פשוט כלל לומר, שכיבוש ימינו אין בכוחו להביא לידי קדושת הארץ מדאורייתא, הן מדין חידוש קדושה ראשונה והן מדין קדושה שלישית של ימינו.

יש הבדל בין השניים. אם נאמר, שכיבוש ימינו אינו מקדש, אלא רק גורם לחידוש הקדושה הראשונה, הרי שאין צורך לדון כיצד מקדשים והאם יש צורך בסנהדרין, בב"ד, בהכרזה בפה, בטקס מסוים וכו'. מצד שני, אם כך, הרי שהקדושה יכולה בימינו להתרחב רק לגבולות עולי מצרים, ולקבוע בעקבות כך, שכיום יש לנהוג בכל דיני שביעית במידה

9. לכאורה, בגבול עולי בבל המקודש בקדושת הארץ נכללים גם שטחים שבתקופת עזרא לא היו כלל בתחום המדינה היהודית, כגון השומרון, הגליל, השפלה ועוד. תאור גבולות עולי בבל עד כמה שידוע לנו, נראה תואם לגבולות הישוב היהודי בתקופת המשנה (ראה ו. ספרא, ס' היובל לרי"ד סילוביצ'יק עמ' תתצ"ד ואילך), מכאן שקדושת הארץ נקבעת ע"י מציאות הישוב היהודי גם כשלא היתה ריבונות על הארץ. ק"ו כיום כשמדובר בשלטון ריבוני, ולא רק בהתיישבות התלויה בהסדי שלטון זר. שיטת "תבואת הארץ" איננה מתיישבת עם הידוע לנו לגבי חיקף חתתיישובות היתורית בזמן עזרא ונחמיה. וראה גם הרב ק. כהנא שביעית "חקר ועיון" עמ' תרמ"ב, שכיבושי החשמונאים כלולים בתחום עולי בבל. ור' משי"כ במשנ"י קונטרס גבולות הארץ פ"ז מ"א ב"ד"ה כיבוש החשמונאים (ח"ב עמ' קכ"ה).

שווה בכל תחום גבול עולי מצרים. אך לגבי האזורים שמחוץ לתחום עולי מצרים - כמו אולי הערבה הדרומית, בהם לא יחול שינוי מבחינת מעמדם ההלכתי.

לעומת זאת, אם נאמר שכיבוש ימינו מקדש, יש לדון גם בקדושת הערבה הדרומית כתוצאה מקדושה שלישית שחלה בעקבות כיבוש ימינו.

והנה מהרמב"ם משמע, שאין צורך בקידוש בפה או בסנהדרין או בטקס כל שהוא לצורך הרחבת קדושתה של א"י. מפשט דבריו משמע, שהקדושה הינה תוצאה מוכרחת וישירה של היות המקום מוגדר כא"י, וא"י ע"פ הרמב"ם היא מקום שנכבש ע"י עם ישראל, ואין צורך בכל מעשה אחר כדי לקבוע את המקום כא"י מלבד הכיבוש. אך הרדב"ז, בהסבירו את ההבדל שבין קדושה ראשונה וקדושה שניה כתב, שנראה שהא שלא נתקדשה לעולם בימי יהושע הוא מפני שלא קדשה בפה, מה שאין כן בימי עזרא שקידשה בפה. אלא שדווקא מתוך דבריו ניתן להסיק, שכיבוש כשלעצמו מקדש גם ללא קידוש בפה לכל הזמן שהמקום כבוש תחת ידך וכפי שנתקדשה הארץ לראשונה ע"י יהושע. והחסרון היחיד באי קידוש בפה הוא, שאם הכיבוש בטל גם הקדושה בטלה.

לכאורה, לאור האמור, אם כיום נכבשו חלקים מא"י בכיבוש רבים (ואין ספק שכיבושם ע"י צה"ל בשליחות ממשלת ישראל נחשב לכיבוש רבים¹⁰) הרי ששטחים אלו נתקדשו בקדושת א"י לעניין מצוות התלויות בארץ ושוב אין מקום לפוטרים מתור"מ ושביעית.

וכן מסיק הרב זווין במאמרו ("תחומין" י עמוד 17): "בארו אחרונים שלא היה צורך בקידוש מיוחד בפירושו, אלא שע"י הכיבוש ממילא נתקדשה למצוות התלויות בארץ". וזו גם מסקנת החזו"א (שביעית ג א) שכתב: "מבואר שקדושה ראשונה לא הייתה בקידוש אלא בכיבוש בלבד". ולכאורה נראה, שהוא הדין גם לגבי קדושה שחלה כיום ע"י הכיבוש, שאף היא תחול ללא כל טקס נוסף מלבד עצם הכיבוש¹¹.

6. דין אזורים שנכבשו בימינו מחוץ לגבולות פרשת מסעי

לבסוף יש לדון לגבי מעמדם של אזורים שמחוץ לגבולות ארץ כנען המפורשים בפרשת מסעי במצוות הכיבוש (דהיינו, הנגב הדרומי לפי רוב הפרושים) - האם גם עליהם חלה קדושה מחמת הכיבוש כיום? הרמב"ם בהלכות מלכים (פ"ה ה"ו) כתב: "כל הארצות שכובשין ישראל במלך על פי ב"ד¹² הרי זה כיבוש רבים והרי היא כארץ ישראל שכבש יהושע לכל דבר. והוא שכבשו אחר כיבוש כל ארץ ישראל האמורה בתורה". ובריש הלכות תרומות מפרש הרמב"ם (וכן גם משמע מדבריו בהלכות מלכים), שבמקרה כזה, שלא

10. ובציץ אליעזר (ח"י א) כתב שאם יש שישים ריבוא יהודים בארץ הרי זה נחשב לכיבוש רבים גמור, ומבטל דבריו על דברי רגמ"ה בערכין ל"ב, על דש"י בע"ז כ: ועל המהריק"ק בתרומות פ"א.

11. אך ראה גם הרב ישראלי שליט"א בארץ המדה שמסיק שאמנם א"צ במלך וסנהדרין כדי שהכיבוש יקדש, אך יתכן ויש צורך בפעולת קידוש בפה.

12. נראה שהסכמת ב"י, כגוף המייצג את הציבור, נחוצה כדי להחשיב שטח לכיבוש רבים, והוא הדין כאשר הכיבוש נעשה בשליחות ממשלת ישראל הנבחרת ע"י עם ישראל. וד' משפט כהן קמ"ד-קמ"ה.

כבשו אחר כיבוש כל א"י הכיבוש איננו נחשב לכיבוש רבים. ועוד מפרש הרמב"ם שכל ארץ ישראל האמורה בתורה - הכוונה לגבולות ארץ כנען.

ולפי זה נראה, שלכולי עלמא אין מקום לחשוש לקדושת הארץ באזורי הערבה הדרומית, כיוון שאזורים אלו נמצאים, כנראה, מחוץ לגבולות ארץ כנען המפורשים בתורה, והם נכבשו קודם להשלמת כיבוש כל ארץ כנען. אלא שהרמב"ם בהל' תרומות מפרש שכיוון שהארצות שכבש דוד נכבשו ע"פ ב"ד וע"י מלך ישראל, הרי שאי אפשר להתייחס אליהם כאל כיבוש יחיד גמור, ודינם שיצאו ממעלת חו"ל ולא הגיעו למעלת א"י לכל דבר. ולענין שביעית מביא הרמב"ם שהקונה קרקע בסוריה הייב מדברי סופרים. ואם כן, אזורים אלו צריכים אף הם להתקדש מדרבנן בקדושת א"י¹³.

ואכן, ב"ציץ אליעזר" (שם) מביא את דברי הגאון מקארלין ב"שאלת דוד" בקונטרס השביעית, שמחדש שלאחר שיכבשו את ארץ ישראל ויתיישבו עליה כל ישראל בתור מושלי הארץ, הרי כל מה שכובשים מתקדש בקדושת הארץ. וכוונתו שם גם למה שמחוץ לגבולות ארץ ישראל. וכן סבור גם ה"ציץ אליעזר" שיש בימינו מקום לדון גם לגבי מה שכובשים מחוץ לגבולות א"י, אלא שהבעיה לדעתו היא, שכיום לא מתכוונים לכיבוש, אלא מתכוונים להחזיק בשטחים כקלף מיקוח למו"מ ולהחזירם בעתיד במסגרת חוזה שלום. דברים אלו אולי ניתנים להיאמר לגבי חלק מכיבושי מלחמת ששת הימים, אך לגבי הנגב ודאי שהכוונה הייתה לכיבוש ולירושת המקום, וממילא, חסרון זה לא קיים.

ויש להעיר, שמדיוק לשונו של הרמב"ם משמע, שהסיבה שסוריה לא נתקדשה כשאר ארץ ישראל היא, כיוון שעדיין היו משבעת העממים בארץ שעוד לא הורישום (תרומות פ"א ה"ג), ולכן הייתה חובה להורישם קודם שיכבוש. ואם כך, יתכן ויש מקום לחלק בין כיבוש סוריה ובין כיבוש הנגב הדרומי ולומר, שהעובדה שכיבוש סוריה לא היה כדון, הופכת כיבוש זה מכיבוש רבים לכיבוש יחיד, כיוון שהגדרת כיבוש רבים היא כיבוש שנעשה בשליחות עם ישראל ולמענו, ולכן במקרה שמדובר על מהלך צבאי, שנעשה ע"י המלך בניגוד למצוות הקב"ה ובניגוד לסדר הראוי והתקין, שוב אין זה כיבוש היכול להיחשב ככיבוש רבים לכל דבר. אך במקרה של כיבוש הנגב הדרומי, אין סיבה שלא לראותו ככיבוש רבים לכל דבר, שהרי אי אפשר לומר שהכיבוש היה בניגוד להלכה ובניגוד לסדר הראוי, שהרי מגמתו של כיבוש זה הייתה להרחיק את האויב המאיים על ארצנו, והוא היה במסגרת מלחמת מצווה שנועדה להגן על עם ישראל, ולהחזיק בכל מה שביכולתנו להחזיק מבחינה מדינית וצבאית, ואין לך כיבוש רבים גדול מזה המיועד למען עם ישראל ונעשה בשליחותו.

13. בירושלמי (פ"ו ה"א) מצינו רמז שקדושה שלישית תתפשט מעבר לגבולות ארץ כנען ודוקא לכיוון אזור הנגב: "אבותיך ירשו ארץ של שבעת עמים ואתם עתידים לירש ארץ של עשר עמים; חלתי חורנייא אילין אינון, ר' יודה אמר: ערבייא, שלמייא, נבטייא" (הנבטים? שישבו בנגב). אף אם מקומות אלו לא נתקדשו בימינו בקדושה גמורה כתוצאה מכיבוש, ר' רמב"ם (תרומות פ"א ה"א וה"י), שאפילו בחו"ל - בארצות הסמוכות לא"י כגון, שנער, מצרים, עמון ומואב שישאל הולכים ושכין שם, התקינו חכמים שיהיו מצוות נוהגות שם. וא"כ, לא רק מדין כיבוש צריכות המצוות לחול בערבה, אלא גם מק"ו מבבל מואב עמון ומצרים, שאם בהם תקנו שמצוות נוהגות כיוון שהם סמוכות לא"י וישראל הולכים ושבים שם, ק"ו, לגבי אזורים שכבושים על ידי ישראל, ורק ישראל יושבים בהם, כגון, בערבה הדרומית.

מעין זה כתב הר"ד מקרלין, שעיקוב זה של כיבוש חלקים הנמצאים מחוץ לגבולות הארץ היה רק כאשר נותרו מז' עממים. והרב וולדנברג עצמו מוסיף שבמלחמת מצווה אין צורך בנטילת רשות מבי"ד, ולכן יתכן שקדושה תחול בימינו גם מחוץ לגבול עולי מצרים.

לאור כל זאת נראה, שאין זה פשוט כלל, לפטור את דרום הערבה מדיני שמיטה, גם אם נסיק שאזור זה הינו מחוץ לגבולות עולי מצרים. וזאת, גם ללא תקנות חדשות בימינו, אלא מכוח ההלכות הפסוקות לנו ע"י רבותינו לגבי גדרי קדושת הארץ (וראה גם מה שכתבו בשאלה זו הרב יהודה גרשוני והרב שילה רפאל בקובץ תורה שבעל פה ט"ו).

7. סיכום ומסקנות

נראה שאין הדבר מוסכם לפטור מאיסור זריעה בשביעית את אזורי הארץ הנמצאים בריבונות יהודית, הן מכוח הסכמה משפטית שאינה נופלת מרשות כורש לשיבה בא"י בזמן עזרא, והן מכוח כיבוש צבאי הנחשב לכיבוש רבים, בוודאי אם הם בתחום עולי מצרים, אך נראה שהוא הדין גם אם הם מחוץ לגבול עולי מצרים, ואפילו מחוץ לגבולות פרשת מסעי. ולכאורה היה נראה לומר, שכל עוד אזורים אלו נמצאים תחת שלטון עם ישראל הרי הם חייבים במצוות התלויות בארץ, כמו אזורים הנכללים בתחום עולי בבל¹⁴.

גם אם לא נחשוש לכך, ונאמר שלכיבוש המקום ע"י צה"ל בשליחות ממשלת ישראל ועם ישראל, ולהחלת הריבונות על המקום אין כל השפעה על הקדושה ההלכתית של המקום, הרי שבכל אופן, אין הדבר ברור שאזור דרום הערבה¹⁵ נמצא מחוץ לגבולות עולי מצרים. לכן נראה, שלכתחילה יש להימנע מלקבוע הלכה לדורות שאין כל חשש לזריעה בערבה הדרומית, ויש להעדיף פתרונות אחרים לזריעת ירקות בשמיטה.

14. הדיון בפרק זה נוגע גם לשאלת חיוב שמיטה בזה"ז, שהרי גם להגדרת רוב יושביה עליה וגם לשאלת קידוש הארץ ע"י כיבושה, יש השלכה והשפעה על תוקף חיוב שמיטה. אלא שכיוון שהשיטה הרווחת ששמיטה בזה"ז היא מדרבנן מתבססת, ע"פ רוב הדעות, על הקשר בין שמיטה ויובל ולא על קדושת הארץ, הרי ששמיטה נשאר מדרבנן כל עוד יובל איננו נוהג, ויובל איננו נוהג כשאדמות הארץ אינן מחולקות לשבטים, ואע"פ שרוב יושביה עליה (רמב"ם שמו"י פ"י ה"ח, וראה גם ב"ציץ אליעזר" שם).
15. נהירת ועדות שמיטה לערבה ע"מ לקבל תוצרת ירקות מביאה גם לחילולי שבת רבים כתוצאה מלחצי עבודה הגורמים לזריעה, השקיה וטיפולים אחרים בשבת, ואיננו בטוח כי אין בכך חשש "לפני עיור" או "מסייע". צריך לכלכל מעשינו בתבונה כדי ששמירת שבת הארץ לא תבוא על חשבון שבת בראשית.